

УДК 378:57-051:613

Тамара Миронюк,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри біології
та методики її навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

У статті розглянуто формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології. Основна увага приділена підготовці до здоров'язбережувальної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах, володінню організаційно-педагогічними, психолого-педагогічними та навчально-виховними здоров'язбережувальними технологіями. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології розглянуто як цілеспрямований процес засвоєння студентами сукупності знань про здоров'я шляхом системи заходів, що враховує найважливіші характеристики освітнього середовища з точки зору його впливу на актуалізацію суб'єктності студента для збереження та розвитку свого здоров'я.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність, середовищна проблематика, освітнє середовище, інноваційні технології, актуалізація, суб'єктність.

The article deals with theoretical and methodical fundamentals of health-saving formation competence in future biology teachers. The main attention is paid to the preparation for health-saving activities in general educational institutions, the possession of organizational, pedagogical, psychological and educational healthcare technologies.

The state of teacher's health is one of success factors and efficiency of the process of competitive specialists' training, especially during the period of innovations that take place in the field of vocational education. The formation of health-saving competence of future biology teachers is considered as a purposeful process of assimilating the totality of knowledge about health by students through a system of events that takes into account the essential characteristics of the educational environment in terms of its impact on the actualization of the student's subjectivity for the preservation and development of his or her health. The reasons for the prevalence of the inadequate level of the formation of health preserving competence of future biology teachers is that the

educational process is dominated by a functional approach, which manifests itself in the weak links between the material on health and the preservation between individual disciplines, the preparation of non-health preservation activities in a professional work, but to some of its kinds. Trends in the deterioration of young people's health are due to a decrease in the material well-being of a large part of the population, factors of the environment, risk factors having a behavioral basis: smoking, drinking alcohol, other toxic and psychoactive substances, lack of interest in regular physical education, non-compliance with the rules of personal hygiene, the weakening of the health system infrastructure.

Key words: *health-saving competence, environmental problems, educational environment, innovative technologies, actualization, subjectivity.*

Освіта сьогодні ставить нові вимоги до педагога-фахівця. Особливу увагу приділено професійній компетентності, а для майбутніх учителів природничих дисциплін, зокрема біологів, «здоров'язбережувальну компетентність» визнано основою їх професійної компетентності.

Формування у студентів здоров'язбережувальної компетентності стане суттєвим підґрунтям здорового способу життя молоді, серед якого є істотні недоліки, це: недосконалість навчально-виховної діяльності та відповідних рекламних заходів у системі освіти; недосконалість профілактичної роботи в системі охорони здоров'я; нестача знань та інформації, що повинні надаватися з інших державних і суспільних структур – засобів масової інформації, позашкільних молодіжних осередків, соціальних служб для молоді, громадських організацій; обмежені матеріальні можливості; асоціальний спосіб життя батьків. Тенденції погіршення здоров'я молоді, зумовлені зниженням матеріального благополуччя значної частини населення, чинниками зовнішнього середовища (несприятливі екологічні умови), чинниками ризику, що мають поведінкову основу: куріння, вживання алкоголю, інших токсичних і психоактивних речовин, відсутність інтересу до регулярних занять фізичною культурою, недотримання правил особистої гігієни, поширення здоров'яруйнуючих стереотипів поведінки, ослабленням інфраструктури системи охорони здоров'я, зробили проблему формування здорового способу життя учнів та здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології одним із пріоритетних завдань системи освіти. Своєрідної значимості ця проблема набуває у вищій школі.

У сучасних умовах майбутні вчителі біології повинні бути підготовлені до здоров'язбережувальної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах, володіти організаційно-педагогічними, психолого-педагогічними та навчально-виховними здоров'язбережувальними технологіями. Для забезпечення відповідного навчання у вищих

навчальних закладах, на думку В. Єфімова, необхідні консолідація ресурсів змісту природничої освіти, розвиток її здоров'язбережувальної спрямованості та удосконалення технологічної складової підготовки студентів до здоров'язбережувальної діяльності [2, с. 80].

Мета статті – обґрунтувати критерії формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології.

Проведений аналіз наукових здобутків із проблеми формування здоров'язбережувальної компетентності майбутнього вчителя біології показав, що переважна більшість праць стосується окремих питань і напрямів організації цього процесу.

Багато науковців описували проблему здоров'язбережувальної компетентності, вбачаючи важливість професійної компетентності педагога, це: Л. Барна, Т. Бойченко, Т. Бондаренко, Н. Васіна, Д. Воронін, Е. Зеєр, В. Лобачов, Ю. Лукашин, І. Мамакіна, Г. Мешко, О. Митчик, С. Морозова, В. Овчарук, В. Омеляненко, Ю. Павлов, М. Пазиркіна, Н. Поліщук, Є. Свиридюк, В. Сергієнко, Г. Сопко, В. Успенська, М. Чуркіна, О. Шукатка, Є. Югова. Початок розробок у цій галузі пов'язаний із вивченням можливості підготовки студентів закладів вищої освіти до здоров'язбереження учнів, що отримало продовження в дослідженнях можливостей формування здоров'язбережувальної компетентності як неодмінної умови ряду професійних компетенцій майбутніх педагогів. Аналіз досліджень науковців показав, що вони вивчають різні аспекти професійної підготовки спеціалістів, зокрема й здоров'язбережувальні.

Науковці вважають, що здоров'язбережувальна компетентність як ключова формується на міжпредметному рівні за допомогою предметних компетенцій із урахуванням специфіки предметів та пізнавальних можливостей педагогів [9, с. 238]. Хоча окремі аспекти проблеми формування здоров'язбережувальної компетентності студентів-біологів педагогічного університету ще мало розглянуті.

Для вивчення проблеми формування здоров'язбережувальної компетентності майбутнього вчителя біології в навчальному процесі важливими є наукові праці, в яких розглядаються проблеми підтримки здоров'я майбутніх педагогів, розвиток у них культури здоров'я і потреби вести здоровий спосіб життя.

Біологія як навчальний предмет у загальноосвітній школі може зробити свій внесок у формування ціннісного ставлення до здоров'я молодого покоління. Її вивчення дозволяє знайомити учнів із компонентами здорового способу життя і пояснювати їх з біологічної, психологічної та соціальної точок зору. Необхідно сформувати в учнів та студентів стійку мотивацію до здорового способу життя, здійснити комплекс здоров'язбережувальних заходів, спрямованих на усвідомлення

ними цінності свого здоров'я.

Змістом здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології є: знання та дотримання норм здорового способу життя, знання небезпеки куріння, алкоголізму, наркоманії, СНІДу; знання та дотримання правил особистої гігієни, побуту; фізична культура людини, свобода і відповідальність вибору способу життя; досвід і готовність реалізації цих знань у життєдіяльності, прийняття здоров'язбереження як цінності, регулювання психосоматичного і прояву емоційного стану здоров'я.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що, незважаючи на стійкий інтерес до проблеми зміцнення і збереження здоров'я майбутніх педагогів, до цього часу недостатньо досліджень теорії і практики, присвячених проблемі формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології засобами інноваційних технологій в освітньому середовищі закладів вищої освіти.

І. Аносов, зазначав, що основним критерієм здоров'язбережувальної компетентності є стан оптимальної відповідності, гармонії між біологічним, психологічним і соціальним у житті й діяльності людини. В основному процес формування здоров'язбережувальної компетентності майбутнього вчителя біології орієнтований на когнітивно-інформаційний та практично-діяльнісний критерій, а менше – на мотиваційно-ціннісний. Однак удосконалення освітніх технологій приводить до того, що педагогічний процес стає особистісно-орієнтованим, а взаємодія викладачів і студентів – суб'єкт-суб'єктною. Тому на перший план виходить мотиваційно-ціннісний критерій здоров'язбережувальної компетентності майбутнього вчителя біології.

Мотиваційно-ціннісний критерій, зумовлений сукупністю знань і практичних умінь, включає сформованість у студентів стійкої життєвої мотивації на пріоритет здоров'я та орієнтує їх на здорову життєдіяльність. Мотиваційно-ціннісний критерій, на думку Т. Гіголаєвої, є пріоритетом цінності здоров'я в системі поглядів майбутнього педагога. Сформованість мотиваційно-ціннісної сфери майбутнього вчителя сприяє точному цілепокладанню і проектуванню його діяльності, визначає пріоритети педагогічної діяльності [3, с. 16].

Мотиваційно-ціннісний критерій сформованості здоров'язбережувальної компетентності студентів визначає мету професійної підготовки вчителя, мотиви, потреби та регламентує спрямовує цей процес. В основі формування здоров'язбережувальної компетентності лежать цінності, ціннісні орієнтації, ціннісні установки, потреби, тому важливо з'ясувати ціннісний аспект цієї проблеми. Поняття «цінність» у психологічному словнику тлумачиться як «будь-який об'єкт» (зокрема ідеальний), який має життєво важливе значення для суб'єкта (індивіда, групи, етносу) [4, с. 240]. Відповідно до визначення в

соціологічному словнику, «цінність» – це «властивість суспільного предмета задовольняти певні потреби соціального суб'єкта (людини, групи людей, суспільства)» [5, с. 57]. Ціннісні орієнтації є особливими психологічними утвореннями, що мають ієрархічну систему та існують у структурі особистості тільки як її елементи.

Мотиваційно-ціннісний критерій виконує орієнтовно-діагностичну функцію. За допомогою цієї функції майбутній учитель біології сприймає і інтерпретує особливості здорового способу життя, які складають для нього певну цінність.

Когнітивно-інформаційний критерій здоров'язбережувальної компетентності базується на тому, що правильна оцінка і прогноз функціональних можливостей людини значно залежать від знання біологічних особливостей власного організму, від уміння правильно враховувати їх у конкретних обставинах реального життя. Однак знання потрібні не як самоціль, а як засіб для розвитку особистості, як інструмент вирішення своїх життєвих завдань.

Майбутній учитель біології відповідно до когнітивно-інформаційного критерію здоров'язбережувальної компетентності має аналітично сприймати інформацію, яка стосується різних аспектів здоров'я людини, і особливо дитини [4, с. 241].

Практично-діяльнісний критерій здоров'язбережувальної компетентності формується в результаті активної діяльності суб'єкта, спрямованої на збереження і підтримання свого здоров'я, орієнтує на творче переломлення основних знань, умінь і навичок у процесі власної життєдіяльності, забезпечує пізнання практичних прийомів задоволення різноманітних потреб, що складають основу діяльності по забезпеченню здоров'я.

Практично-діяльнісний критерій передбачає сформованість культури здоров'я студентів, їх діяльність над зміцненням власного здоров'я та здоров'я оточуючих. Характеризується вміннями перевести знання з питань охорони здоров'я в сферу практичного застосування. Сформованість цього критерію виражається в умінні встановлювати професійні взаємини між учасниками освітнього процесу, аналізувати освітню ситуацію, формулювати завдання, добувати нові знання, необхідні для їх вирішення, аналізувати переваги і недоліки в знаннях, діяльності, поведінці учнів, власної діяльності і поведінки, прогнозувати можливі наслідки від тих чи інших дій. Професійна діяльність педагога здійснюється на двох різних, але тісно пов'язаних між собою рівнях: теоретичному і власне практичному [6, с. 71].

Отже, практично-діяльнісний критерій здоров'язбережувальної компетентності відображає ступінь включення особистості в цілісну систему здоров'язбереження, а також розвиток умінь і навичок ведення

здорового способу життя у повсякденному житті (навички раціонального харчування; рухової активності; санітарно-гігієнічні навички; режим праці та відпочинку; навички розв'язування конфліктів; навички спільної діяльності та співробітництва), готовність майбутнього вчителя біології до пропаганди здорового способу життя [8, с. 41].

Кожен із виділених критеріїв є необхідним, але не достатнім для формування у майбутнього вчителя біології здоров'язбережувальної компетентності. Названі критерії тісно взаємопов'язані між собою й постійно взаємодіють, утворюючи єдину структуру здоров'язбережувальної компетентності студентів.

Нами виокремлено такі базові критерії сформованості здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології, необхідні для подальшої педагогічної діяльності: *мотиваційно-ціннісний* (єдність стійкої мотивації до здорового способу життя та ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих); *когнітивно-інформаційний* (фундаментальні базові знання студентів про здоров'я та його складові, і здоровий спосіб життя, способи оздоровлення і підвищення резервів здоров'я як складних соціально-особистісних і психофізіологічних явищ, знань змісту здоров'язбережувальної компетентності); *практично-діяльнісний* (практичні вміння та досвід реалізації здоров'язбережувальної діяльності, необхідні для збереження і підтримки здоров'я, що орієнтує на вдосконалення здоров'я всіх учасників освітнього процесу) та виділено три рівні її сформованості: низький, середній, високий.

Цілеспрямоване формування здоров'язбережувальної компетентності студентів, на думку Є. Свиридюк, забезпечує розвиток особистості, яка свідомо ставиться до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, дотримується здорового способу життя, що дає їй можливість якісно, повноцінно і продуктивно працювати і навчатися [1, с. 24].

Отже, формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх фахівців у процесі їх професійної підготовки передбачає визначення пріоритетних напрямків превентивного навчання, форм профілактичної роботи з попередження ВІЛ/СНІДу з обов'язковим формуванням у майбутніх фахівців відповідних особистісних компетенцій для забезпечення здорового способу життя [7, с. 69].

Причинами низького рівня сформованості здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології є те, що в навчально-виховному процесі домінує функціональний підхід, який проявляється в слабких зв'язках матеріалу про здоров'язбереження між окремими дисциплінами, підготовці не до здоров'язбережувальної діяльності в професійній роботі, а до окремих її видів. Сьогодні не розроблена методика формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх

учителів біології, яка забезпечувала б їх особистісно-професійне становлення, самовизначення й суб'єктивну готовність до здоров'язбережувальної професійної діяльності, до використання інноваційних здоров'язбережувальних технологій у загальноосвітній школі. Потрібно проводити цілеспрямовану роботу з формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології педагогічних закладів вищої.

Результати дослідження дозволили виділити передумови формування здоров'язбережувальної компетентності, що полягають у відсутності дбайливого ставлення до власного здоров'я та потреби стежити за ним.

Причинами переважання недостатнього рівня сформованості здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології є те, що в навчально-виховному процесі домінує функціональний підхід, який проявляється в слабких зв'язках матеріалу про здоров'язбереження між окремими дисциплінами, підготовці не до здоров'язбережувальної діяльності у професійній роботі, а до окремих її видів.

Сьогодні не розроблено методичку формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів біології, яка забезпечувала б їх особистісно-професійне становлення, самовизначення й суб'єктивну готовність до здоров'язбережувальної професійної діяльності, до використання інноваційних здоров'язбережувальних технологій у загальноосвітній школі. Необхідно внести зміни у процес фахової підготовки майбутніх учителів біології з метою формування в них здоров'язбережувальної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анохина И. А. Приобщение дошкольников к здоровому образу жизни : метод. реком. / Анохина И. А. – Ульяновск : УИПК-ПРО, 2007. – 80 с.
2. Безух К. Е. Ценность здоровья и здорового образа жизни в представлениях учителей средней школы / К. Е. Безух // Здоровье педагога: проблемы и пути решения : материалы I заоч. Всерос. науч.-прак. Интернет-конф., июнь-сентябрь 2010 г. – Омск : БОУДПО «ИРООО», 2010. – С. 79–82.
3. Борейко Н. Ю. Організація здоров'язберігаючого навчального процесу у вищій школі в сучасних умовах / Н. Ю. Борейко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 12. – С. 15–18.
4. Вишнякова-Вишневецкая А. К. Образовательная среда высшего учебного заведения как фактор развития личностных компетенций учащихся : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Вишнякова-

- Вишневецкая Алла Константиновна. – СПб., 2010 – 243 с.
5. Годун Н. Впровадження здоров'язберігаючих технологій в умовах ВНЗ: сучасний стан та перспективи / Н. Годун // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – 2012. – № 27. – С. 55–59.
 6. Дзятковская Е. Н. Здоровьесберегающие образовательные технологии: новые акценты / Е. Н. Дзятковская // Психология здоровья и личностного роста. – 2010. – № 1. – С. 62–93.
 7. Мысина Г. А. Здоровьесберегающая образовательно-воспитательная среда вуза (опыт МГТУ им. Н. Э. Баумана) / Г. А. Мысина // Известия Уральского государственного университета. – 2010. – № 6. – С. 68–76.
 8. Платонов В. Н. Фізична культура – культура здоров'я / В. Н. Платонов // Фізичне виховання в школі. – 2009. – № 2. – С. 40–43.
 9. Свиридюк Е. В. Формирование здоровьесберегающей компетентности студентов в образовательно-воспитательной среде учебного заведения / Е. В. Свиридюк // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2013. – № 1. – С. 237–239. – (Серия: Педагогика, психология).